

بررسی اثرات استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران اینترنت

(در میان کاربران کافی نت‌های تهران)

منوچهر محسنی، بهزاد دوران، محمدهادی سهرابی

در پژوهش جاری اثرات استفاده از اینترنت بر کاربران اینترنت در کافی نت‌های تهران مورد بررسی قرار گرفته است. نظریه شبکه به عنوان پایه نظری این پژوهش انتخاب شده و فرضیات پژوهش بر همین مبنا طرح شده است. فرضیات پژوهش شامل تأثیر ابعاد مختلف استفاده از اینترنت شامل نوع استفاده از اینترنت (اجتماعی-غیر اجتماعی)، میزان استفاده از اینترنت در شبانه روز، شدت ارتباطات اجتماعی کاربر در جهان واقعی و میزان تجربه و مهارت فرد در استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی بود. ۲۰۴ نفر از کاربران کافی نت‌ها طی یک نمونه‌گیری سهمیه‌ای-اتفاقی پرسشنامه‌های پژوهش را تکمیل نمودند. بر اساس تحلیل رگرسیون چندگانه فرضیات مورد آزمون قرار گرفتند. نتایج به دست آمده میان زمان استفاده از اینترنت در طول شبانه روز و انزوای اجتماعی رابطه‌ای معنادار و معکوس نشان می‌دهند. همچنین استفاده اجتماعی از اینترنت موجب کاهش انزوای اجتماعی می‌گردد.

مفاهیم کلیدی: انزوای اجتماعی، شبکه اجتماعی، اینترنت، پیوندهای ضعیف

مقدمه

جامعه‌شناسی از بدو تولد تلاش خود را مصروف آن داشته است تا روابط و ارتباطات میان انسان‌ها را در دوران جدید مورد مطالعه قرار دهد و نقش تحولات جدید و پیدایش تکنولوژی‌ها، شهرنشینی‌ها و بوروکراسی را بر زندگی اجتماعی مورد مطالعه قرار دهد. زندگی اجتماعی همان روابط و ارتباطات میان انسان‌هاست. اصولاً اجتماع چیزی بیش از علقه‌ها و

تعهدات مشترک نسبتاً پایدار بین افراد با پشتوانه تعاملاتی گرم نیست (چلبی، ۱۳۷۵: ۶۷). اهمیت روابط اجتماعی و عوامل تأثیرگذار بر آن موجب شکل‌گیری مطالعات بسیاری در این خصوص شده است. شناخت آسیب‌هایی که ممکن است این روابط را تهدید نمایند نیز تحقیقات بسیاری را به خود اختصاص داده است. یکی از این آسیب‌ها خطرات محتمل تکنولوژی و به‌طور خاص رسانه‌ها بر این روابط بوده‌اند. رسانه‌ها و تأثیر آن‌ها بر نظام ارتباطی میان افراد بحث‌ها و تحقیقات بسیاری برانگیخته است. تکنولوژی‌های ارتباطی به‌خصوص پس از اختراع دستگاه چاپ و در عصر جدید به میدان آمدن رادیو و تلویزیون نگرانی‌هایی برای جامعه‌شناسان در خصوص اثرات اجتماعی آن‌ها به‌دنبال داشته است. این رسانه‌های جدید هر یک در آغاز پیدایش خود تا مدتی چالش‌های اجتماعی ایجاد کرده‌اند و به تدریج که تثبیت شده‌اند، نگرانی‌ها کمتر شده است.

ظهور اینترنت به‌عنوان رسانه‌ای قدرتمند در سال‌های اخیر دوباره باب گفت‌وگوهای جدید را در خصوص نقش رسانه‌ها گشوده است. اینترنت به مثابه یک رسانه (مک‌کوایل، ۲۰۰۵: ۳۹) در سال‌های اخیر رشد حیرت‌انگیزی (مک‌کنا و دیگران، ۲۰۰۰؛ وات و دیگران، ۱۹۹۹) کرده است و نویدها و تهدیدات بسیاری را به همراه داشته است (کستن‌باوم و دیگران، ۲۰۰۲؛ کراوت و دیگران، ۱۹۹۸؛ کیسلر و دیگران، ۲۰۰۲؛ باران، ۲۰۰۴: ۴۱۶).

یکی از تهدیداتی که برخی محققان بدان اشاره داشته‌اند آن است که استفاده از اینترنت به تدریج جایگزین روابط واقعی انسان‌ها در زندگی روزمره می‌گردد. از دیدگاه ایشان اینترنت ابزاری است که از طریق ایجاد و فراهم آوردن فضایی مجازی برای ایجاد رابطه، افراد را از دردسر روبه‌رو شدن با دیگران و قرار گرفتن در وضعیت جهان واقعی رها می‌سازد. سؤالی که این پژوهش به‌دنبال پاسخ‌گویی بدان است در همین فضا مطرح شده است. سؤال اصلی پژوهش آن است که آیا اینترنت موجب می‌شود تا پیوندهای واقعی افراد را تضعیف کند و نوعی انزوای اجتماعی را برای ایشان به ارمغان آورد و یا ابزاری خواهد بود تا روابط واقعی افراد را تکمیل و متراکم‌تر نماید.

تحقیقات پیشین

تحقیقات خارجی

یکی از اولین کتاب‌های مهم در خصوص روابط اجتماعی و اینترنت کتاب *اجتماعات مجازی*^۱ نوشته هوارد رینگولد^۲ است. هر چند که این کتاب در سال ۱۹۹۳، یعنی در اوان رشد

1. *Virtual Communities*

2. Howard Rheingold

اینترنت و زمانی که هنوز اینترنت گسترش چندانی نیافته بود، نگاشته شد اما امروز به عنوان یک اثر کلاسیک در این زمینه شناخته شده است. این کتاب با طرح بحث جوامع مجازی چشم‌انداز جدیدی را گشود. منظور از جوامع مجازی جوامعی هستند که در آن افراد به واسطه ارزش‌ها و علایق مشترک از طریق شبکه اینترنت به همدیگر متصل می‌شوند و پیوندهای دوستی و حمایتی میان آنان به وجود می‌آید که ممکن است به ارتباط رودررو هم بیانجامد (کاستلز، ۲۰۰۱: ۱۱۹).

از نظر رینگولد، اجتماع مجازی نسخه تکنولوژیکی اجتماع سنتی است. وی بر آن است که تکنولوژی‌های ارتباطی و اطلاعاتی به ما فرصت بازسازی اجتماعات را در عصر جدید می‌دهند، اجتماعاتی که به واسطه تحولات تکنولوژیک جدید آسیب دیده‌اند. آنچه از دست رفته است، اکنون می‌تواند به کمک صفحه کلید، مانیتور، پردازشگر و مودم مجدداً ساخته شود (امیرکافی، ۱۳۸۳: ۱۱۱).

از دیگر کارهای مهم در این زمینه تحقیقات بری ولمن^۱ و همکارانش در دهه گذشته است. این تحقیقات بیانگر این نکته بوده‌اند که میان استفاده از اینترنت و تراکم^۲ روابط اجتماعی رابطه‌ای مثبت و انباشتی وجود دارد. شاید مهم‌ترین این مطالعات مربوط به یافته‌هایی باشد که در بررسی ۴۰۰۰ نفر کاربر اینترنتی در آمریکای شمالی به دست آمد. این پیمایش که توسط سایت اینترنتی *نشانال جئوگرافیک* در پاییز ۱۹۹۸ انجام شد نشان داد که استفاده از ایمیل جایگزین روابط واقعی اجتماعی نشده است، بلکه به عنوان شکل جدیدی از رابطه به روابط رودررو، تلفن و نامه اضافه شده است. تأثیر مثبت ایمیل بر روابط میان دوستان بیشتر از رابطه میان خویشاوندان بود، به ویژه در خصوص دوستانی که در فواصل دور از هم زندگی می‌کردند. افراد تحصیل کرده تمایل بیشتری به ارسال ایمیل برای دوستان دور از خود نشان دادند. کاربران جوان علاقه به ارسال ایمیل به دوستان خود داشتند، در حالی که افراد مسن بیشتر علاقه به ارسال ایمیل به اعضای خانواده خود برای برقراری ارتباط داشتند. الگوی روابط اجتماعی از این حیث تفاوتی میان زنان و مردان نشان نداد (ولمن، بواس و چن، ۲۰۰۲؛ کاستلز، ۲۰۰۱: ۱۲۲).

همپتن^۳ و ولمن چشم‌انداز تحقیقی فوق را با مطالعه دیگری در سال‌های ۱۹۹۸-۱۹۹۹ در منطقه‌ای در حومه تورنتو به نام نتویل^۴ ادامه دادند. ۱۲۰ نفر از کسانی که در این منطقه صاحب خانه بودند انتخاب شدند و به آنان پیشنهاد داده شد امکانات دسترسی به اینترنت به

1. Barry Wellman

2. density

3. Hampton

4. Netville

صورت تمام وقت در اختیارشان باشد و آنان در مقابل اجازه دهند تا نوع رفتارشان در استفاده از اینترنت مورد مطالعه قرار گیرد. ۶۵ درصد از این افراد موافقت کردند. پس از انجام دادن تحقیقات طولی مشخص شد کسانی که به اینترنت دسترسی داشتند نسبت به کسانی که نداشتند پیوندهای اجتماعی قوی و ضعیف^۱ بیشتری داشتند. این افراد پیوندهای اجتماعی قوی تری هم با مناطق دورتر و هم با منطقه محلی خود داشتند. این افراد به واسطه ایمیل و عضویت در اجتماعات اینترنتی از اخبار محلی بیشتر آگاه بودند. نتایج این تحقیق بیانگر ارتباط مثبت و مکمل میان روابط اینترنتی و واقعی بود. اکثر کاربران اینترنتی روابط سابق خود را حفظ کرده و گسترش می دادند (ولمن، بواس و چن، ۲۰۰۲). تحقیق مشابهی در یک «اجتماع سیمی»^۲ در هلند توسط پاتریس ریمنز^۳ نتایج مشابهی به دنبال داشت (کاستلز، ۲۰۰۱: ۱۲۳). در کنار تحقیقات فوق الذکر، مطالعاتی هم انجام شد که نتایج متفاوتی به دنبال داشت. دو مطالعه مهم در آمریکا انجام شد که معمولاً به عنوان شاهدی بر اثرات منزوی کننده اینترنت مورد استناد قرار می گیرند. اول مطالعه پیمایشی بر خط^۴ دانشگاه استنفورد روی ۴۰۰۰۰ نفر بود که توسط نای و اربینگ^۵ انجام شد و دوم مطالعه معروف رابرت کراوت^۶ که در ادامه به آن اشاره خواهد شد. نتایج تحقیقات دانشگاه استنفورد بیانگر آن بود که کاربران اینترنت زمان کمتری را برای گذراندن با دوستان و اعضای خانواده، خرید از فروشگاهها، مطالعه روزنامه و تماشای تلویزیون صرف می کنند (کستن باوم و دیگران، ۲۰۰۲؛ نای و دیگران، ۲۰۰۲؛ کاستلز، ۲۰۰۱: ۱۲۴).

تحقیقات تجربی رابرت کراوت در سالهای اخیر مورد استناد اکثر پژوهشگران این حوزه بوده است. وی می گوید مطابق یافته هایش ارتباطات میان فردی^۷ کاربرد غالب اینترنت در منازل است (کراوت، ۱۹۹۸). وی در سالهای ۱۹۹۵-۱۹۹۶ مطالعه طولی معروفی انجام داد که طی آن امکانات رایانه ای برای ۱۶۹ نفر در ۷۳ خانواده مهیا کرد و تغییراتی را که به واسطه حضور اینترنت در این خانواده ها به وجود آمد به نظاره نشست. نتایج این تحقیق در مقاله ای تحت عنوان «پارادوکس اینترنت: تکنولوژی اجتماعی که موجب کاهش عضویت افراد در گروه های اجتماعی و خوشبختی^۸ آنان می گردد؟»^۹ منتشر شد و کراوت طی آن مدعی شد که

1. strong and weak ties	2. wired community
3. Patrice Riemens	4. online
5. Nie & Erbring	6. Robert Kraut
7. interpersonal communications	8. Well-being
9. "Internet Paradox: A Social Technology that Reduces Social Involvement and	

استفاده از اینترنت موجب کاهش ارتباط فرد با خانواده‌اش و کوچک شدن حلقه اجتماعی پیرامون فرد و افزایش احساس تنهایی و افسردگی می‌گردد (کراوت، ۱۹۹۸). بنابر نتایج این تحقیق استفاده از اینترنت به میزان دو ساعت در هفته در مدت دو سال موجب کاهش متوسط اندازه شبکه اجتماعی^۱ پاسخ‌گویان شد (کراوت، ۱۹۹۸). منظور از اندازه شبکه اجتماعی تعداد افرادی در پیتزبورگ بودند که پاسخ‌گو حداقل یک‌بار در ماه با آنان تعامل^۲ داشت. کراوت همگام با مطالعه کاتز و اسپدن^۳ اعلام می‌کند که تنها ۲۲ درصد از پاسخ‌گویان در طول ۲ سال یا بیشتر توانستند یک دوست جدید در اینترنت بیابند.

این تحقیق بحث‌های فراوانی برانگیخت و کسانی که به اینترنت نگاهی انتقادی دارند عمدتاً نیم‌نگاهی به این تحقیق دارند. اما کراوت در سال‌های بعد مجدداً به جمعیت نمونه پیشین برمی‌گردد و دوباره همان افراد را پس از چند سال مورد تحقیق قرار می‌دهد و با شگفتی نتایج تحقیق را عکس نتایج پیشین می‌بیند. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که همان افراد پس از این‌که مهارت‌های لازم را یافتند و زمان بیشتری از آشنایی و کار آنان با اینترنت گذشته است، درگیری اجتماعی^۴ بالاتری دارند. او نتایج این تحقیق را در مقاله‌ای تحت عنوان «بازنگری پارادوکس اینترنت»^۵ منتشر کرد که مجدداً توجه بسیاری را به خود جلب کرد (کراوت، ۲۰۰۱). به‌طور خلاصه کراوت به دنبال کاوش اثرات اینترنت روی نحوه ارتباطات اجتماعی افراد و تبعات روانی آن بوده است.

همچنین تحقیقات کراوت نشان می‌دهد که زمان هم عامل مهمی در این زمینه است. زمان در این جا شامل مدت کاربری در شبانه‌روز و همچنین سابقه کاربری از زمان آشنایی با اینترنت است. صفات شخصیتی فرد هم در این میان مهم هستند. افراد برون‌گرا^۶ تأثیرات مثبتی را از کار با اینترنت می‌پذیرند، در حالی که این مطلب در مورد افراد درون‌گرا^۷ برعکس است. مطابق مثل معروف پول پول می‌آورد^۸، افراد برون‌گرا کسانی هستند که تمایل به دوست داشتن مردم دارند و از تعاملات اجتماعی لذت می‌برند (کیسلر و دیگران، ۲۰۰۲). او این فاکتور را برای توجیه تفاوت مشاهده شده در تحقیقات اول و دوم خود مورد استفاده قرار می‌دهد.

→ Psychological Wellbeing?"

2. socialize
4. social involvement
6. extravert
8. rich get richer

1. size of social network
3. Katz and Aspden
5. "Intenet Paradox Revisited"
7. introvert

تحقیقات داخلی

در داخل کشور موضوع اینترنت و تأثیر آن بر روابط اجتماعی هنوز مورد توجه جدی جامعه‌شناسان قرار نگرفته است. این امر تا حدودی به تازگی موضوع مربوط است و تا اندازه‌ای هم ناشی از آشنایی محدود محافل علوم انسانی با این رسانه ارتباطی است. تحقیقاتی که نگارنده با آن‌ها مواجه شد عمدتاً ناظر به اثرات پورنوگرافی، آزادی و گردش اطلاعات، تأثیر اینترنت بر گستره حوزه عمومی و روان‌شناسی اینترنت بود که به جهت فاصله‌ای که از بحث جاری دارند به آن‌ها پرداخته نخواهد شد. در این میان رساله دکترای بهزاد دوران در مورد تأثیرات فضای سایبرنتیک بر هویت از جوانی به موضوع این تحقیق نزدیک است که اشاره مختصری بدان می‌شود.

تحقیق مذکور کار خود را با این سؤال بنیادین آغاز می‌کند: «آیا تعامل از طریق ارتباطات سایبرنتیک، هویت اجتماعی طرفه‌ای تعامل را متأثر می‌سازد؟» به‌طور خاص، «آیا تجربه فضای سایبرنتیک بر هویت خانوادگی فرد اثر می‌گذارد؟» و، «آیا تجربه فضای سایبرنتیک بر هویت همالان فرد اثر می‌گذارد؟» و، «آیا تجربه فضای سایبرنتیک بر هویت ملی فرد اثر می‌گذارد؟» محقق در ادامه با پرداختن به تئوری‌های مربوط به فضای سایبرنتیک، و همچنین هویت، ارتباط نظری مستقیمی را میان ارتباط و هویت (با واسطه‌گری عوامل اجتماعی) برقرار می‌سازد. برای بررسی فرضیات از روش پیمایش استفاده شده است و ۱۸۰ نفر از دانشجویان دانشگاه تهران به‌عنوان گروه آزمون و ۱۸۵ نفر از دانشجویان همین دانشگاه به‌عنوان گروه شاهد پرسشنامه تحقیق را تکمیل نمودند.

نتایج تحقیق به‌طور خلاصه به شرح زیر است:

– وجود رابطه میان فضای سایبرنتیک و تضعیف هویت خانوادگی مورد تأیید قرار نمی‌گیرد.

– وجود رابطه میان فضای سایبرنتیک و تقویت هویت همالان مورد تأیید قرار نمی‌گیرد.

– وجود رابطه میان فضای سایبرنتیک و هویت ملی مورد تأیید قرار نمی‌گیرد.

– به‌نظر می‌رسد تجربه فضای سایبرنتیک نه تنها تجربه‌ای منحصر به فرد در خانواده محسوب نمی‌شود، بلکه می‌توان آن را تجربه‌ای نسبتاً جمعی به حساب آورد، به قسمی که بنا بر یافته‌های این تحقیق و دیگران، علاوه بر این‌که اینترنت به خودی خود می‌تواند محور تجمع‌های خانوادگی قرار گیرد، می‌تواند موضوع گفت‌وگوها و تعاملات خانوادگی نیز واقع شود. پس می‌توان چنین نتیجه گرفت که اگرچه فضای سایبرنتیک فرصت تعاملات رودررو را

کمتر ساخته، ولی در عین حال محور تجمع اعضای خانواده و موضوع گفت‌وگوها و تعاملات فیما بین گردیده است.

— دامنه دوستی‌های فضای واقعی غالباً به فضای سایبرنتیک نیز بسط یافته است، به قسمی که دوستان کماکان توانسته‌اند پیوندهای قوی میان خود را محفوظ دارند. از سوی دیگر، به نظر می‌رسد عمق پیوندهای دوستی تازه شکل گرفته بر روی اینترنت چیزی کمتر از دوستی‌های فضای واقعی نباشد (دوران، ۱۳۸۱). یافته‌های این تحقیق چنان‌که محقق ذکر نموده است قابلیت تعمیم نداشته است و در راستای تولید داده‌های اکتشافی معرفی شده است.

همچنین تحقیقاتی هم در خصوص اوقات فراغت و تحولات نگرشی و ارتباط آن‌ها با اینترنت انجام شده است که به دو مورد از آن‌ها اشاره می‌شود.

تحقیق «جوانان و فراغت مجازی» به بررسی کارکردهای چت در کافی‌نت‌های تهران پرداخته است. پژوهشگر با طرح دو مفهوم «رسانه‌ای شدن» و «خانگی شدن» به توصیف نحوه گذران اوقات فراغت در جامعه جوان ایرانی پرداخته است و در این میان فضای چت‌روم‌های اینترنتی به منزله عرصه‌ای مدرن برای سرگرمی مورد توجه قرار گرفته است. تحقیق مذکور براساس روش‌های پیمایشی انجام شده و پرسشنامه‌ای در اختیار مراجعه‌کنندگان به کافی‌نت‌ها قرار داده شده و اطلاعات مورد نیاز جمع‌آوری گردیده است. برخی از نتایج این تحقیق که به تحقیق جاری ارتباط بیشتری پیدا می‌کند عبارتند از:

— گروه‌های سنی جوان‌تر به کارکردهای تفریحی و تفننی چت و تفکیک بیشتر دو حوزه مجازی و واقعی توجه بیشتری دارند. این گروه بیشتر به دنبال گسترش شبکه‌های دوستی بوده و از چت کردن لذت بیشتری می‌برند و در همان حال از فرصت‌هایی که اینترنت برای ناشناس ماندن و گاه پنهان ساختن هویت واقعی فراهم می‌سازد استفاده می‌کنند. از سوی دیگر، گروه بزرگسال با وسواس بیشتری دست به انتخاب می‌زنند و در کنترل روابط خویش و سطح و جهت آن مهارت بیشتری دارند.

— یافته‌های تحقیق نشان داده است که دختران جوان در انتخاب شرکای گفت‌وگوی خود به معیار سن توجه بیشتری دارند که این مسئله بیانگر هنجارهای رایج در آشنایی‌های افراد غیر همجنس و جامعه‌پذیری انتظاری دختران جوان است.

— کارکردهای فراغتی و سرگرم‌کننده (غلبه بر تنهایی و سرگرمی) بیش از موارد دیگر (مثل، شناخت و دوست‌یابی) مورد توجه کاربران بوده است. تجارب بدیع و جذابی که محیط اینترنت برای خودشناسی، هویت‌یابی و نیز مشارکت‌های نوین فراهم می‌سازد تحت‌الشعاع کارکردهای سرگرم‌کننده است.

فضای غالب در محیط چت‌روم‌ها گفت‌وگوهای دوستانه جوانان غیرهم‌جنس است که با نیت ارضای کنجکاوی، آشنایی، سرگرمی و گاه شیطنت و ماجراجویی بدان روی آورده‌اند. انگیزه‌ها و چگونگی استفاده کاربران از چت‌های اینترنتی همچنین بیانگر تفاوت‌های جنسیتی و میل بیشتر پسران به استفاده از موقعیت جنسیتی برتر خود در اجتماع برای انتخاب سرگرمی و جست‌وجوی روابط دوستانه و آزاد است.

در نهایت، محقق سرگرمی‌های مجازی را عاملی می‌داند که علاقه جوانان به مشارکت اجتماعی و فعالیت‌های مدنی را با انگیزه‌های مختلف تحت‌الشعاع قرار می‌دهد و ممکن است بر مهارت‌های اجتماعی آنان در تدارک فراغت‌های گروهی و تفریحات و بازی‌های غیرمجازی تأثیر منفی بگذارد. همچنین مجاورت طولانی با فضای مجازی می‌تواند به تأثیرپذیری افراطی از هنجارها و ارزش‌ها در عرصه‌های مختلف ارتباطی و اجتماعی انجامیده و با تقویت جهان وطنی تعلقات ملی و سنتی کاربران را تحت تأثیر قرار دهد (ذکائی، ۱۳۸۳).

تحقیق دیگر مربوط به بررسی تأثیرات استفاده از اینترنت بر نسبی‌نگری هنجاری و جهانی‌نگری دانشجویان دانشگاه تبریز است. این تحقیق به روش پیمایشی و بر روی ۲۸۳ نفر از دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه تبریز در رشته‌های مختلف تحصیلی به عمل آمده است. هر چند متغیر وابسته تحقیق (نسبی‌نگری هنجاری و جهانی‌نگری) ارتباط مستقیمی با بحث جاری ندارد، لکن از آن‌جا که پژوهش فوق در چهارچوب بررسی اثرات اینترنت است به نتایج آن به‌طور خلاصه اشاره می‌شود.

۸۶/۹ درصد از دانشجویان مورد مطالعه به اینترنت و خدمات آن دسترسی داشته‌اند و ۸۵/۸ درصد از دانشجویان نمونه از اینترنت و خدمات آن استفاده می‌کرده‌اند.

براساس نتیجه این پژوهش اختلاف معناداری بین کاربران و غیرکاربران اینترنت در مورد احساس تعلق به ملل و جوامع دیگر وجود نداشته است. یعنی با افزایش یا کاهش میزان استفاده از اینترنت، میزان احساس تعلق افزایش یا کاهش نمی‌یابد.

بین کاربران و غیرکاربران در میزان نسبی‌نگری هنجاری تفاوت وجود دارد و کسانی که بیشتر از اینترنت استفاده نموده‌اند، نسبت به آن‌هایی که استفاده ننموده‌اند نسبی‌نگرتر بودند (گدازگر و موسی‌پور، ۱۳۸۳).

ادبیات نظری پژوهش

به‌طور خلاصه، انزوای اجتماعی از حیث مفهومی در تقابل با درگیری اجتماعی، انسجام اجتماعی^۱، و سرمایه اجتماعی قرار دارد و با از خود بیگانگی، احساس تنهایی

1. social integration

و کناره‌گیری نزدیکی مفهومی دارد.

برخی انزوای اجتماعی را با تأکید بر بعد ذهنی مورد توجه قرار می‌دهند و انفکاک ارزشی فرد از ارزش‌های پذیرفته شده اجتماعی و مطلوب اجتماع را ویژگی اصلی انزوای اجتماعی می‌دانند. از طرف دیگر، برخی به جنبه عینی پیوندهای اجتماعی فرد با خانواده، دوستان و همسایگان نظر دارند و انزوای اجتماعی را فقدان این روابط تعریف می‌کنند. ما در این جا برای تعریف انزوای اجتماعی جنبه دوم را انتخاب می‌کنیم.

از نظر نگارنده، انزوای اجتماعی به لحاظ مفهومی در تقابل با مفهوم درگیری اجتماعی قابل تحلیل است. درگیری اجتماعی ناظر به روابط خانوادگی و همسایگی و دوستی فرد با اطرافیان است که برای وی در مواقع نیاز حمایت اجتماعی فراهم می‌آورد. رابرت کراوت درگیری اجتماعی را شامل ارتباطات خانوادگی فرد، اندازه حلقه محلی شبکه اجتماعی فرد، اندازه حلقه شبکه اجتماعی راه دور فرد و میزان حمایت اجتماعی ناشی از این روابط می‌داند (کراوت، ۱۹۹۸). به عبارت دیگر، انزوای اجتماعی وضعیتی است که در آن روابط اجتماعی و حمایت اجتماعی نهفته در آن‌ها پایین است. انزوای اجتماعی مفهومی است که در حوزه‌های گوناگون جامعه‌شناسی و نظریات مختلف جامعه‌شناختی از جمله جامعه‌شناسی شهری (کلینبرگ و دیگران، ۲۰۰۲)، نظریه کنش متقابل نمادین (تویتس، ۱۹۸۳) و نظریه‌های از خودبیگانگی (بانای و وایزبرگ، ۲۰۰۳) بدان پرداخته شده است. در خصوص انزوای اجتماعی و تأثیری که از ناحیه تحولات قرون اخیر پذیرفته است نظرات بسیار متفاوتی ارائه شده است. برخی شهرنشینی، صنعتی شدن و بوروکراسی را عوامل تضعیف‌کننده پیوندهای اجتماعی دانسته‌اند و برخی سخن از پیدایش جامعه جدید با نوع پیوندهای جدید به میان آورده‌اند.

ولمن در مقاله «سؤال اجتماع»^۱ برای نظم بخشیدن به اختلاف نظرهای فوق گونه‌شناسی جدیدی ارائه می‌کند. به عقیده وی، دیدگاه‌های گوناگون را در سه مقوله «اجتماع از دست رفته»^۲، «اجتماع حفظ شده»^۳ و «اجتماع آزاد شده»^۴ می‌توان گنجانند.

الف) اجتماع از دست رفته: جامعه‌شناسانی مثل تونیس و زیمل بر آن بودند که در جوامع سنتی فرد در شبکه‌ای از روابط محکم خانوادگی و خویشاوندی و همسایگی قرار گرفته که در مواقع لازم می‌تواند حمایت‌های لازم و منابع لازم را از طریق آن کسب کند. فرد در این شبکه متراکم روابط برای خود پشتوانه‌ای احساس می‌کرد و به همین ترتیب اطرافیان خود را نیز

1. community question

2. community lost

3. community saved

4. community liberated

پشتیبانی و حمایت می‌کرد. ظهور پدیده‌های مدرن مثل شهرنشینی و صنعتی شدن این پیوندها را در معرض آسیب جدی قرار داد و پیوندهای قوی را تضعیف کرد. تحولات مذکور روابط اولیه در شهر را به روابطی غیرشخصی و گذرا تبدیل کرد. در شهر افراد به جای این‌که عضو اجتماعات همبسته باشند، در چند شبکه اجتماعی عضویت دارند، شبکه‌های اجتماعی که به گونه‌ای سست به همدیگر متصل شده‌اند و این پیوندهای سست و ضعیف معمولاً حمایت‌های اجتماعی مورد نیاز آن‌ها را فراهم نمی‌آورد (ولمن، ۱۹۷۹ a). این دیدگاه توانسته است رابطه بالقوه میان تقسیم کار اداری و صنعتی را با ساختار پیوندهای اولیه نشان دهد، اما از جهت دیگر پیش‌فرض این دیدگاه مبنی بر این‌که پیوندهای قوی به‌طور طبیعی در همبستگی‌های گروهی اولیه رخ می‌دهد مانع از بررسی این موضوع شده‌اند که آیا پیوندهای اولیه به‌طور ساختاری در نظام اداری و صنعتی جدید تحول یافته‌اند یا خیر (ولمن، ۱۹۷۹ a).

ب) **اجتماع حفظ شده:** در مقابل دیدگاه فوق، دسته دیگری از جامعه‌شناسان کوشیدند نشان دهند که پیوندهای اولیه^۱ همچنان در عصر صنعتی شدن و شهرنشینی حضور دارند (ولمن، ۱۹۷۹ b). اجتماع همچنان زنده است و پیوندهای متعددی میان افراد قابل مشاهده است. این گروه دیدگاه گروه اول را واجد دیدگاهی بدبینانه می‌داند که نظراتشان مبنای تجربی محکمی ندارد.

ج) **اجتماع آزاد شده:** در مقابل دیدگاه‌های فوق، دیدگاه دیگری وجود دارد که نقطه عزیمت دیدگاه اول را نقطه عزیمت خوبی می‌داند که دیدگاه دوم از آن غافل شده است و آن همانا تأثیرات جدی فرایندهای صنعتی شدن و شهرنشینی است. به‌ندرت می‌توان از تأثیرات این فرایندهای گسترده بر روابط و پیوندهای اجتماعی صرف‌نظر کرد، اما از سوی دیگر نابودشدن اجتماع در جوامع جدید ادعایی است که شواهد تجربی آن را تأیید نمی‌کند. در واقع، به‌وجود آمدن وسایل حمل و نقل سریع و وسایل ارتباطی، مثل تلفن، تعلق و وابستگی فرد را به جغرافیا و محل کمتر ساخته است. به تعبیر دیگر نقش زمان و مکان در ارتباطات انسانی کمتر شده است. اما این بدان معنا نیست که اجتماع نابود شده است، بلکه اجتماع در شکل جدیدی و آن خود را، از طریق شبکه‌های اجتماعی، بازتولید کرده است.

این دیدگاه اهمیت پیوندهای اولیه را می‌پذیرد، اما معتقد است که الف) بیشتر پیوندها امروزه در خارج از گروه‌های متراکم و به هم فشرده است. جدایی محل سکونت، محل کار و گروه‌های خویشاوندی، افراد را در چند شبکه اجتماعی با تعلقات ضعیف به همدیگر مرتبط

1. primary ties

کرده است. ب) میزان بالای تحرک مسکونی پیوندهای موجود را سست کرده و در پیدایش پیوندهای قوی جدید تأخیر انداخته است. پ) وسایل حمل و نقل و ارتباطی ارزان و مؤثر هزینه‌های اجتماعی فاصله مکانی را کاهش داده و حفظ پیوندهای اولیه را از فواصل دور ممکن ساخته است. ت) مقیاس، تراکم تنوع شهر و ملت وقتی که با تسهیلات گسترده برای ارتباطات ترکیب می‌شوند امکان دسترسی به شبکه اجتماعی که با اتصالاتی به هم مربوط شده‌اند افزایش می‌یابد. ث) پراکندگی مکانی پیوندهای اولیه و ناهمگن شهر این فرض را تقویت می‌کند که افرادی که شخص با آن‌ها در ارتباط است، خود عضو گروه‌های متراکم در اجتماعات همبسته باشند (ولمن، ۱۹۷۹ b). این فرایند نوعی تحول در الگوی اجتماع پدید آورده است که از آن به «فردگرایی شبکه‌ای» یاد می‌شود.

در سنت جامعه‌شناسی، معمولاً زمانی که از پیوندهای اجتماعی سخن به میان آورده می‌شود منظور پیوندهای قوی و اولیه موجود در روابط خانوادگی، دوستی و همسایگی بوده است (ولمن، ۱۹۷۹ b). این پیوندها به دلیل حمایت‌های مستتر در آن‌ها و ایجاد همبستگی مورد توجه و بررسی جامعه‌شناسان بوده است. اما گرانووتر در مقاله مهم خود «قدرت پیوندهای ضعیف» توجه خود را معطوف به پیوندهای ضعیف و کارکردهای آن نمود. براساس نظر گرانووتر قدرت یک پیوند ترکیبی خطی^۱ از زمان صرف شده در تعامل، شدت عاطفی^۲، صمیمیت^۳ (اعتماد دوجانبه^۴) و خدمات دوجانبه‌ای^۵ است که در یک پیوند وجود دارد (ماردسن و دیگران، ۱۹۸۲: ۱۰۱).

پیوندهای ضعیف می‌توانند از نظر کسب منابع اجتماعی (مانند اطلاعات) مهم باشند. به تعبیر دیگر، پیوند ضعیف به معنای کم‌اهمیت بودن آن نیست. این پیوندها منبع اطلاعات، انجام دادن کار، گذران اوقات فراغت، ارتباط، درگیری اجتماعی^۶ و لذت هستند (کاستلز، ۲۰۰۱: ۱۲۸).

ریشه پیوندهای ضعیف را باید در تقسیم کار دید، زیرا تمایزیابی و استقلال منجر به تنوع گستره روابط نقشی متمایز شد که در آن یک فرد تنها با بخش کوچکی از شخصیت دیگری در ارتباط است. برخلاف نظر ورث و تونیس که این فرایند را موجب از خودبیبگانگی می‌دانستند، دورکیم معتقد بود که تنوع دیدگاه‌ها و فعالیت‌ها پیش‌نیاز ضروری برای ساخت اجتماعی فردگرایی است (گرانووتر، ۱۹۸۲).

1. linear combination
3. intimacy
5. reciprocal services

2. emotional intensity
4. mutual confiding
6. civic engagement

بر پایه اصول فوق، تحلیل‌گران شبکه به مطالعه جوامع پرداخته‌اند. تحقیقات اخیر در نظریه شبکه عموماً به سمت مطالعه شبکه‌های خودمحور^۱ یا شبکه‌های شخصی تمایل دارند که بر مبنای آن یک فرد کانونی^۲ تعریف می‌شود (ولمن و ورتلی، ۱۹۹۰) و روابط شخص کانونی با دیگران به طور کامل مورد بررسی قرار می‌گیرد.

در بررسی شبکه شخصی افراد، انزوای اجتماعی حالتی است که در آن شخص فاقد پیوندهایی است که منابع اجتماعی و حمایت اجتماعی مورد نیاز او را فراهم آورد. حمایت‌های اجتماعی مورد نیاز شخص را می‌توان به پنج دسته تقسیم کرد. الف) کمک‌های عاطفی، ب) خدمات کوچک^۳، پ) خدمات بزرگ، ت) کمک‌های مالی، ث) همراهی و معاشرت^۴ (ولمن و ورتلی، ۱۹۹۰).

تحلیل‌گران شبکه میزان حمایت اجتماعی نهفته در یک شبکه اجتماعی را تابعی از ترکیب^۵ و ساختار^۶ آن می‌دانند. ترکیب شبکه به عواملی مانند اندازه شبکه، همگنی شبکه، میانگین تعداد تماس‌ها اشاره دارد و ساختار شبکه به مواردی از قبیل تراکم پیوندهای موجود در شبکه (ولمن و فرانک، ۲۰۰۱). اندازه بزرگ شبکه و ناهمگن بودن آن مشترکاً توانایی شبکه اجتماعی شخص را برای فراهم کردن منابع متنوع (حمایت اجتماعی و منابع اجتماعی) فراهم می‌آورد (ولمن، ۱۹۹۹: ۶۵). شبکه‌های اجتماعی شخصی کوچک معمولاً همگن و متراکم و به هم فشرده هستند و همه معمولاً همدیگر را می‌شناسند. این شبکه‌ها خودمحور و منزوی هستند و توانایی کمی برای جذب منابع از خارج گروه خود دارند (ولمن، ۱۹۹۹: ۶۵). اما سؤال این است که اینترنت چه تأثیری بر شبکه اجتماعی شخصی افراد باقی می‌گذارد.

همچنین، آنان دریافته‌اند که اصطلاح گروه‌افزار^۷ که اشاره به خصلت اجتماعی اینترنت داشت اصطلاح درستی نیست، زیرا شبکه‌های کامپیوتری در واقع شبکه‌های اجتماعی را پشتیبانی می‌کنند نه گروه‌های اجتماعی را. گروه تنها یک نوع خاص از شبکه است که در آن روابط به شدت به هم وابسته است و با مرزهای روشن از دیگران جدا شده است. اصطلاح صحیح‌تر شبکه‌افزار^۸ است. شبکه‌های اجتماعی توسط شبکه‌های کامپیوتری پشتیبانی می‌شوند. کاستلز فواید اجتماعی اینترنت را در حوزه شبکه اجتماعی افراد به شرح ذیل برمی‌شمارد:

1. egocentric	2. focal individual
3. small services	4. companionship
5. composition	6. structure
7. groupware	8. netware

الف) حفظ پیوندهای ضعیف که در نبود اینترنت ممکن بود در تعادل میان ارزش ارتباط و تلاش لازم برای ملاقات فیزیکی (یا تماس تلفنی) از بین برود.

ب) ایجاد پیوندهای ضعیف در گروه‌هایی مانند Senior Net که افراد پیر را به همدیگر برای مبادله ابزاری اطلاعات متصل می‌کند. این افراد به دنبال ساختن روابط شخصی و بلندمدت نیستند. آنان با همدیگر ارتباط برقرار می‌کنند اما لزومی نمی‌بینند که هویت‌های خود را برای همدیگر افشا کنند.

پ) حفظ پیوندهای قوی: روابط خانوادگی عصر حاضر در اثر تحرک جغرافیایی تغییر شکل خانواده متوسط تضعیف شده است. ایمیل نه تنها ابزاری آسان برای «در آن جا بودن» از فاصله‌ای دور است، بلکه این کار را بدون درگیر شدن در ارتباط عمیق که نیازمند انرژی عاطفی است انجام می‌دهد. انرژی عاطفی همه روزه در دسترس نیست و از این جهت ایمیل ابزار کارآمدی برای پرکردن فاصله‌های زمانی ارتباط است (کاستلز، ۲۰۰۱: ۱۲۸).

اما اینترنت تنها یک ابزار ارتباطی نیست. امکانات بسیار متنوعی در اینترنت وجود دارد، از قبیل اخبار، وبلاگ‌ها، بازی‌های اینترنتی، سایت‌های موسیقی و فیلم که استفاده از آن‌ها فعالیتی اجتماعی محسوب نمی‌شود. آیا استفاده زیاد از امکانات غیراجتماعی اینترنت اثری بر روابط اجتماعی افراد نمی‌گذارد؟ در همین راستا ولمن و لومن دو گونه استفاده از اینترنت را بر می‌شمارد: استفاده‌های اجتماعی مثل ایمیل و چت، و استفاده‌های غیر اجتماعی^۱ مثل وب‌گردی و دانلود موسیقی و بازی.

زمانی که اینترنت مردم را با فعالیت‌های غیراجتماعی درگیر می‌کند، حتی بیش از تلویزیون می‌تواند آنان را از اجتماع، سازمان‌ها، مشارکت سیاسی و زندگی خانوادگی دور کند. در مقابل زمانی که مردم از اینترنت برای ارتباط با دوستان، خویشان و سازمان‌ها (دور یا نزدیک) استفاده می‌کنند، آن‌گاه اینترنت ابزاری برای ساختن و حفظ سرمایه اجتماعی خواهد بود. تحقیقات نشان داده‌اند که تأثیرات اینترنت یکسان نیست (ولمن و فرانک، ۲۰۰۱).

همچنان که ملاحظه می‌شود، ولمن اثرات اینترنت را کاملاً در جهت افزایش ارتباطات اجتماعی ارزیابی نمی‌کند، بلکه آن را تابع نوع استفاده‌ای که از آن می‌شود می‌داند (نیز بنگرید به: دیماجیو و دیگران، ۲۰۰۱). کراوت هم در پیمایش خود نشان داد که نوع استفاده از اینترنت

1. asocial

می‌تواند در اثرات اینترنت نقش ایفا نماید (کراوت، ۲۰۰۱). به عقیده کراوت، زمانی که تکنولوژی، کاربر و کاربرد تغییر می‌کند، اثر اینترنت بر زندگی اجتماعی افراد هم احتمالاً تغییر می‌کند (کراوت، ۲۰۰۱).

فرضیات پژوهش

۱. میان زمان استفاده از اینترنت در طول شبانه‌روز و انزوای اجتماعی رابطه وجود دارد، به این ترتیب که استفاده از اینترنت در طول شبانه‌روز موجب کاهش انزوای اجتماعی آنان می‌شود.
۲. میان انواع استفاده از اینترنت و انزوای اجتماعی رابطه وجود دارد، به این ترتیب که کسانی که از اینترنت استفاده‌های اجتماعی می‌کنند میزان انزوای اجتماعی آنان کاهش می‌یابد.

روش پژوهش

نوع تحقیق مقطعی و تبیینی است. در این تحقیق به‌کارگیری روش پیمایشی مناسب دیده شد. بدین ترتیب، پس از گردآوری داده‌ها به وسیله تکنیک پرسشنامه و مصاحبه، به استخراج داده‌های نهایی مبادرت نموده و با استفاده از برنامه نرم‌افزاری اس.پی.اس.اس. (نسخه ۱۳)^۱ به تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش گرسون چند متغیره پرداختیم. بررسی شبکه اجتماعی فرد مستلزم کاوش دقیق روابط فرد با دیگران شامل دوستان، خانواده، خویشاوندان، همکاران و همسایگان است، اما محدودیت امکانات تحقیق و همچنین محدودیت تعداد سؤالات پرسشنامه موجب شد تا برای بالا بردن دقت سنجش گروه همالان و یا دوستان و آشنایان به‌عنوان سطح سنجش در نظر گرفته شود. در این تحقیق، برای بررسی صحت و سقم فرضیه‌ها با استفاده از مدل رگرسیونی، به کمک SPSS، ابتدا متغیرهای کنترل (به روش قدم به قدم^۲) و سپس متغیر مستقل (به روش اجباری^۳) وارد گردید، تا میزان تأثیر هر یک در افزایش ضریب تعیین (R^2) محاسبه گردد. بدین ترتیب، در صورتی که پس از کنار گذاشتن اثر متغیرهای کنترل بر متغیر وابسته میزان ضریب تعیین افزایش قابل ملاحظه و معناداری یافت، می‌توان آن را اثر خالص متغیر مستقل دانست.

1. SPSS 13 (Statistical Package for the Social Sciences) 10.0.1 for Win 98 NT.

2. stepwise

3. enter

در آزمون فرضیات، متغیرهای جنس، سن، تحصیلات، ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی خانواده کاربران و میزان مصرف رسانه‌ای (شامل تماشای تلویزیون و ماهواره، گوش دادن به رادیو، مطالعه کتاب و روزنامه) به عنوان متغیرهای کنترل وارد شدند. از میان متغیرهای فوق متغیر جنس به دلیل مقوله‌ای بودن جهت ورود به مدل رگرسیونی کدبندی شد. از آنجا که متغیرهای کنترل به صورت قدم به قدم وارد مدل می‌شوند و به طور همزمان همبستگی‌های درونی آن‌ها نیز ملاحظه می‌شود، متغیرهایی که هیچ‌گونه تأثیری روی ضریب تعیین نداشته باشند جدا^۱ می‌شوند و تنها متغیرهای مؤثر در جدول نهایی نمایش داده می‌شود.

جامعه آماری و نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش کاربران کافی‌نت‌های تهران بود. با توجه به این‌که به دنبال تعمیم نتایج نبودیم، روش نمونه‌گیری از نوع غیراحتمالی (هدفمند) انتخاب شد. بدین ترتیب در ابتدا توزیع جغرافیایی کافی‌نت‌ها در سطح شهر تهران در نظر گرفته شد. برای این کار تهران به پنج منطقه شمال، جنوب، مرکز، غرب و جنوب تقسیم شد. سپس با توجه به منابع موجود در خصوص اطلاعات کافی‌نت‌ها (اتحادیه مربوط و کتاب اول و جست‌وجوی اینترنتی) لیستی از کافی‌نت‌های هر منطقه شناسایی و به صورت اتفاقی به آن‌ها مراجعه شده و کاربران این کافی‌نت‌ها به طور اتفاقی برای تکمیل پرسشنامه انتخاب شدند. زمان تکمیل پرسشنامه‌ها تیرماه ۱۳۸۵ و ساعت تکمیل در اغلب اوقات عصرها که تعداد کاربران کافی‌نت‌ها بیشتر بود صورت پذیرفت و پرسشنامه‌ها به صورت خوداجرا^۲ تکمیل شدند. حجم نمونه با توجه به محدودیت‌های زمانی و امکانات تحقیق و همچنین نظرات کارشناسان این حوزه تعداد ۲۰۴ نفر در نظر گرفته شد.

یافته‌های پژوهش

ویژگی‌های عمومی نمونه

۸۰ درصد از پاسخ‌گویان را مردان و ۲۰ درصد از آنان را زنان تشکیل می‌دهند. حداکثر سن در میان پاسخ‌گویان ۵۲ سال و حداقل آن ۱۴ سال می‌باشد. میانگین سن ۲۳ سال است. میانگین سنی مردان ۲۳/۲ سال و میانگین سنی زنان ۲۲ سال است. ۷۵ درصد از جمعیت نمونه را افراد مجرد و ۱۵/۷ درصد از پاسخ‌گویان را افراد متأهل تشکیل می‌دهند. براساس یافته‌های پژوهش

1. excluded variables

2. self-administrated

۲۶/۵ درصد از پاسخ‌گویان لیسانس و ۲۵/۵ درصد دیپلم هستند. همچنین ۵۱ درصد پاسخ‌گویان زمان آشنایی و کار با اینترنت خود را کمتر از یک سال، ۳۰ درصد بین یک تا دو سال و ۱۳ درصد بین دو تا سه سال عنوان نمودند. میانگین استفاده از اینترنت در طول شبانه‌روز ۱/۶ ساعت می‌باشد.

نوع استفاده از اینترنت (اجتماعی یا غیر اجتماعی)

با یک سؤال در پرسشنامه از کاربران خواسته شد که از میان انواع امکانات اینترنتی و فعالیت‌هایی که می‌توان در اینترنت انجام داد، به ترتیب بیشترین استفاده آن‌ها را شماره‌گذاری کنند. فعالیت‌هایی که لیست شده بود شامل انواع فعالیت‌های اجتماعی (مثل ایمیل، چت، سایت‌های دوستیابی مثل اورکات و وبلاگ‌نویسی) و انواع فعالیت‌های غیر اجتماعی (مانند خواندن اخبار، وب‌گردی، بازی‌های اینترنتی، دانلود موسیقی و فیلم) بود. براساس نمره‌ای که کاربران به انواع فعالیت‌ها دادند میزان استفاده اجتماعی و غیر اجتماعی آنان از اینترنت امتیازبندی شد.

۱) یافتن دوست از طریق اینترنت

از کاربران سؤال شد که آیا تاکنون از طریق اینترنت دوستی یافته‌اند یا خیر. این سؤال می‌تواند تا حدودی بیانگر آن باشد که کاربران تا چه میزان به فعالیت اجتماعی در اینترنت می‌پردازند. پاسخ‌های به‌دست آمده به قرار زیر می‌باشد.

۲) ارتباط از طریق ایمیل و چت با دوستان

طی سؤالاتی از پاسخ‌گویان پرسیده شد که تا چه میزان از طریق ایمیل با دوستان خود در ارتباط هستند. پاسخ‌های به‌دست آمده در نمودار زیر نشان داده شده است.

جدول شماره ۱. جدول میزان ارتباط از طریق ایمیل و چت با دوستان در میان پاسخ‌گویان

هیچ‌وقت	ماهی یک‌بار	ماهی چندبار	هفته‌ای یک‌بار	هفته‌ای چندبار	هر روز	
۲۶	۱۲	۲۶	۱۷	۱۶	۳	میزان دریافت و ارسال ایمیل با دوستان
۳۷	۶	۲۲	۱۱	۱۹	۵	میزان چت با دوستان

انزوای اجتماعی

همچنان‌که پیش از این توضیح داده شد، انزوای اجتماعی حالت یا وضعیتی است که در آن شخص فاقد پیوندهای کافی جهت جذب حمایت و منابع اجتماعی است. بر این اساس انزوای اجتماعی شامل دو بعد است. بعد اول به شبکه اجتماعی پیرامون فرد یا به عبارت دیگر دامنه شبکه وی مربوط می‌شود. دامنه شبکه شامل اندازه شبکه اجتماعی فرد و تنوع نهفته در آن است. بعد دوم انزوای اجتماعی مربوط به میزان حمایتی است که این شبکه امکان تأمین آن را فراهم می‌کند. بنابراین برای سنجش میزان انزوای اجتماعی اندازه، تنوع و میزان حمایت اجتماعی نهفته در شبکه اجتماعی فرد را سنجیدیم. جدول (۲) نشان‌دهنده ابعاد و معرف‌های انزوای اجتماعی است.

جدول شماره ۲. ابعاد و معرف‌های انزوای اجتماعی

مفهوم	ابعاد	معرف‌ها	
انزوای اجتماعی	دامنه شبکه	تعداد دوستان و رفقا	
	اجتماعی فرد	تنوع دوستان از حیث جنسیت، تحصیلات، مذهب و...	
	میزان منابع	حمایت عاطفی	همدلی و همدردی زمان پیش‌آمدن ناراحتی
		اطلاعات و مشورت دادن	کمک در تصمیم‌گیری و ارائه راهنمایی
	موجود در شبکه	کمک مالی	قرض دادن پول زمان نیاز
		همراهی و معاشرت	بیرون رفتن برای گشت و گذار
		خدمات کوچک و بزرگ	قرض دادن وسیله نقلیه هنگام نیاز

(۱) اندازه شبکه اجتماعی فرد

به منظور سنجش اندازه شبکه اجتماعی فرد از پاسخ‌گویان تعداد دوستان و رفقای آنان سؤال شد. بنابر پاسخ پاسخ‌گویان، ۲۸ درصد بین ۱ تا ۱۰ دوست، ۲۷ درصد بین ۱۱ تا ۲۰ نفر، ۱۳ درصد بین ۲۱ تا ۳۰ نفر، ۱۴ درصد بین ۳۱ تا ۴۰ نفر، ۳ درصد بین ۴۱ تا ۵۰ نفر و ۱۵ درصد ۵۱ دوست به بالا داشته‌اند.

(۲) تنوع شبکه اجتماعی فرد

به منظور سنجش تنوع شبکه اجتماعی فرد تفاوت‌های جنسی، تحصیلی، قومی، مذهبی و اقتصادی فرد با دوستان وی مورد سؤال قرار گرفت که نتایج به دست آمده به شرح زیر است.

جدول شماره ۳. میزان تنوع موجود در شبکه اجتماعی فرد

هیچ‌کدام	برخی از آنان	نیمی از آنان	اکثر آنان	همه آنان	
۲۹	۴۸	۱۴	۵	۴	تفاوت جنسی فرد با دوستانش
۱۵	۵۸	۲۱	۵	۱	تفاوت تحصیلی فرد با دوستانش
۱۲	۵۵	۲۴	۸	۱	تفاوت اقتصادی فرد با دوستانش
۴۵	۴۰	۱۱	۳	۱	تفاوت مذهبی فرد با دوستانش
۱۹	۵۴	۱۶	۱۰	۱	تفاوت قومی فرد با دوستانش

همچنان‌که در جدول مشاهده می‌شود، بیشترین تفاوت از جهات مختلف عموماً میان «برخی از دوستان» پاسخ‌گو با وی می‌باشد.

۳) حمایت اجتماعی نهفته در شبکه اجتماعی فرد

طی سؤالاتی تلاش شد تا میزان حمایت اجتماعی نهفته در شبکه اجتماعی پاسخ‌گویان سنجیده شود. پاسخ‌های دریافت شده به شرح زیر هستند.

جدول شماره ۴. میزان حمایت اجتماعی موجود در شبکه اجتماعی پاسخ‌گویان

خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	
۷	۷	۴۱	۳۱	۱۴	همدردی وقت مشکلات
۱۰	۳۶	۲۶	۲۱	۷	گشت‌وگذار با دوستان
۸	۱۷	۴۲	۲۴	۹	دریافت کمک مالی از دوستان هنگام نیاز
۷	۱۳	۳۵	۳۰	۱۵	دریافت کمک فکری از دوستان
۱۸	۲۹	۳۶	۱۳	۴	یافتن شغل از طریق دوستان
۱۷	۲۳	۳۷	۱۸	۵	امکان قرض گرفتن وسیله نقلیه از دوستان
۷	۱۸	۳۵	۲۸	۱۲	میزان مشورت دادن به دوستان
۷	۱۶	۴۲	۲۵	۱۰	قرض دادن به دوستان
۱۵	۱۹	۳۲	۲۳	۱۱	سر زدن به خانه دوستان
۱۷	۱۸	۳۳	۲۲	۱۰	سر زدن دوستان به خانه پاسخ‌گو

همچنان‌که در جدول فوق مشاهده می‌شود، بیشترین حمایت اجتماعی موجود در شبکه اجتماعی افراد در ستون «متوسط» قرار دارد.

آزمون فرضیات به روش رگرسیونی

فرضیه اول

رابطه میان زمان استفاده از اینترنت در طول شبانه‌روز و انزوای اجتماعی فرضیه اول این پژوهش بوده است. نتایج بررسی، همان‌طور که در جدول مشهود است، میان زمان استفاده از اینترنت در طول شبانه‌روز و میزان انزوای اجتماعی رابطه‌ای معنادار وجود دارد. اما همچنان‌که پیداست ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی خانواده کاربر در این میان به‌عنوان متغیر کنترل یا واسطه دارای نقش است. همچنان‌که در بخش روش‌شناسی آمد، متغیرهای کنترل به صورت قدم به قدم وارد مدل شده و از این طریق میزان تأثیر خالص متغیر مستقل به دست خواهد آمد. جدول (۵) نشان می‌دهد که از میان متغیرهای کنترل متغیر ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی تأثیر معناداری بر متغیر وابسته دارد. چنان‌چه اثر این متغیر کنترل را حذف کنیم مشخص می‌گردد که سهم خالص زمان استفاده از اینترنت بر ضریب تعیین به میزان ۱/۸ درصد می‌باشد که اثر بزرگی نمی‌باشد. به عبارت دیگر، میزان تأثیر ویژگی‌های اقتصادی اجتماعی خانواده کاربر ۴ درصد و زمان صرف با اینترنت به همراه ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی خانواده کاربر ۵/۸ درصد از واریانس انزوای اجتماعی (متغیر وابسته) را تعیین می‌کنند که اختلاف این دو (۱/۸ درصد) میزان تأثیر خالص زمان صرف با اینترنت بر انزوای اجتماعی می‌باشد. از سوی دیگر، جهت این اثر با توجه به علامت ؟ که منفی است معکوس می‌باشد یعنی افزایش زمان استفاده از اینترنت موجب کاهش انزوای اجتماعی می‌گردد.

جدول شماره ۵. پیش‌بینی‌کننده‌ها: (a) ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی خانواده کاربر (b) ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی خانواده کاربر، زمان صرف با اینترنت

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Sig	β
1	0.201 ^a	0.040	0.032	6.07444	0.028 ^a	-0.186
2	0.242 ^b	0.058	0.042	6.04341	0.031 ^b	-0.135

فرضیه دوم

رابطه میان استفاده اجتماعی از اینترنت و انزوای اجتماعی دومین فرضیه این تحقیق بوده است. براساس نتایج به دست آمده که در جدول نشان داده شده است، میان استفاده اجتماعی از اینترنت و انزوای اجتماعی رابطه‌ای معنادار وجود دارد. بعد از حذف اثر متغیر کنترل (ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی خانواده کاربر) مشخص می‌گردد که استفاده اجتماعی از اینترنت به میزان ۲ درصد در کاهش انزوای اجتماعی مؤثر می‌باشد. کاهش در این جا به علت علامت منفی است. بدین ترتیب فرضیه دوم با شدت ضعیفی تأیید می‌گردد.

جدول شماره ۶. پیش‌بینی‌کننده‌ها: (a) ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی خانواده کاربر (b) ویژگی‌های اقتصادی و اجتماعی خانواده کاربر، استفاده‌های اجتماعی از اینترنت

Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Sig	β
1	0.181 ^a	0.033	0.025	6.41826	0.042 ^a	-0.161
2	0.230 ^b	0.053	0.037	6.37681	0.035 ^b	-0.141

جمع‌بندی و بحث

نتایج به دست آمده از تحقیق نشان می‌دهد که میزان زمان صرف شده جهت استفاده از اینترنت موجب کاهش انزوای اجتماعی به میزان محدود می‌گردد. همچنان‌که گفته شد، اینترنت می‌تواند نقش مکملی در ارتباطات اجتماعی ایفا نماید. ارتباطات اجتماعی چهره به چهره و یا تلفنی در فواصل زمانی خاصی رخ می‌دهند و اگر از حدی تجاوز نمایند نوعی تعدی به زندگی و زمان خصوصی افراد تلقی می‌شوند. اما ارتباط از طریق اینترنت می‌تواند بدون ایجاد مزاحمتی فواصل خالی زمانی را پر کند. از همین حیث استفاده اجتماعی از اینترنت، همچنان‌که مورد انتظار بود، موجب کاهش انزوای اجتماعی یا به تعبیر دیگر افزایش ارتباطات اجتماعی فرد می‌گردد.

با توجه به نتایج به دست آمده می‌توان گفت که اینترنت بر انزوای اجتماعی کاربران تأثیر می‌گذارد و این تأثیر منفی است، بدین معنا که استفاده از اینترنت به طور کلی موجب کاهش انزوای اجتماعی می‌گردد ولی این تأثیر زیاد نیست.

پیشنهاد‌های پژوهشی

۱. تحقیق حاضر به دلیل محدودیت‌های گوناگون سطح سنجش خود را به گروه همالان محدود نمود. هر چند گروه همالان تأثیر بسیاری در شبکه اجتماعی فرد به خصوص نوجوانان و جوانان ایفا می‌نماید اما نباید از نقش بسیار مهم خانواده غافل شد. مناسب است اثرات استفاده از اینترنت در سطحی بزرگ‌تر با ملاحظه تمام پیوندهای اجتماعی فرد شامل دوستان و خانواده و خویشاوندان و همکاران و همسایگان مورد مطالعه دقیق قرار گیرد. بررسی همه‌جانبه پیوندهای اجتماعی فرد این امکان را مهیا می‌کند که اثرات کاربری اینترنت بر پیوندهای اجتماعی در بستر بزرگ‌تر و مؤثرتری بررسی شود.
۲. در این تحقیق کاربران اینترنت، بنا به تعریف، جامعه آماری تنها کاربران کافی‌نت‌ها در نظر گرفته شدند. دلیل این انتخاب دسترس‌پذیری این جامعه بود. اما کاربرانی که از منزل خود به اینترنت دسترسی دارند هم واجد اهمیت بررسی هستند. امروزه بسیاری از افراد از منزل خود به اینترنت دسترسی دارند و تعداد این افراد رو به افزایش است. بنابراین مطالعه این جمعیت نیز اهمیت شایانی دارد و نتایج آن می‌تواند سودمند باشد.
۳. در این تحقیق استفاده از اینترنت به‌طور عام مورد بررسی قرار گرفت. شایسته است تحقیقاتی خاص‌تر انجام شود و در آن‌ها انواع کاربری اینترنت به‌ویژه ایمیل و چت مورد کنکاش مستقل قرار گیرند.

منابع

- امیرکافی، مهدی (۱۳۸۳) *طراحی الگوی جامعه‌شناختی انزوای اجتماعی در شهر تهران*. رساله دکتری. دانشگاه تربیت مدرس.
- بی، ارل (۱۳۸۱) *روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی*، جلد ۱ و ۲. رضا فاضل. تهران. انتشارات سمت.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵) *جامعه‌شناسی نظم: تشریح و تحلیل نظری نظم اجتماعی*. چاپ اول. تهران. نشر نی.
- دواس، دی‌ای. (۱۳۸۳) *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*. هوشنگ نایی. چاپ پنجم. تهران. نشر نی.
- دوران، بهزاد (۱۳۸۱) *تأثیر فضای سایبرنتیک بر هویت*. رساله دکتر. دانشگاه تربیت مدرس.
- ذکائی، محمدسعید (۱۳۸۳) *جوانان و فراغت مجازی*. فصلنامه مطالعات جوانان، شماره ۶. تهران. سازمان ملی جوانان.
- گدازگر، حسین و موسی‌پور، علیمراد. (۱۳۸۳) *بررسی تأثیرات استفاده از اینترنت بر نسی‌نگری هنجاری و*

- جهانی‌نگری دانشجویان دانشگاه تبریز. مجله علوم اجتماعی، دوره اول، شماره ۳. مشهد. دانشگاه فردوسی مشهد. دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- محسنی، منوچهر. (۱۳۸۰) *جامعه‌شناسی جامعه اطلاعاتی*. تهران. نشر دیدار. چاپ اول.
- Banai, M. and Weisberg, J.Y. (2003) "Alienation in State-owned and Private Companies in Russia". *Scandinavian Journal of Management*, 19: 359-383.
- Baran, J.B. (2004) *Introduction to Mass Communication*, 3th edition. McGraw-Hill. NewYork.
- Castells, M. (2001) *The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business and Society*. New York. Oxford university press.
- DiMaggio, P. Hargittai, E. Newman, W.R. and Robinson, J.P. (2001) "Social Implications of Internet". *Annual Review Sociology*, 27: 307-336.
- Granovetter, M. (1982) "The strength of Weak Ties: a Network Theory Revisited." Pp. 105-130. In: *Social Structure and Network Analysis*. Sage publications. London.
- Kestnbaum, M., Robinson, J.P., Neustadt, A. and Alvarez, A. (2002) "Information Technology and Social Time Displacement." *IT & Society*, 1 (1): 21-37 <http://www.ItandSociety.org> (10.06. 2006)
- Kiesler, S., Kraut, R., Cummings, J., Boneva, B., Helgeson, V. and Crawford, A. (2002) "Internet Evolution and Social Impact". *IT & Society* 1 (1): 120-134. <http://www.ItandSociety.org> (10.06. 2006)
- Klinenberg, E. (2002) *Alone in the City: An Intellectual History of Social Isolation*. www.northwestern.edu/ipr/publication (10.02. 2006)
- Kraut, R., Lundmark, V., Patterson, M., Kiesler, S. and Mukapadhyay, T. (1998) "Internet Paradox: A Social Technology that reduces Social Involvement and Psychological Well-being?" *American Psychologist*, 53: 1017-1031.
- Kraut, R., Kiesler, S., Boneva, B., Cummings, J., Helgeson, V. and Crawford, A. (2001) *Internet Paradox Revisited. Journal of Social Issues* 58 (1): 49-74.
- Mardsen, P. V. and Lin. N. (1982) *Social Networks and Network Analysis*. Sage publication. London.
- McKenna, K.Y.A. and Bargh, J.A. (2000) Plan 9: from cyberspace: the implications of the internet for personality and social psychology. *Personality and Social Psychology*

- Review*, 4 (1): 57-75.
- Mevin, L. DeFleur. Everette, E. Dennis. (2002) *Understanding Mass Communication (A Liberal Arts Perspective)*. Houghton Mifflin company. Boston.
- McQuail, D. (2005) *McQuail's Mass Communication Theory*, 5th edition. Sage publications. London.
- Nie, N. and Hillgus D.S. (2002) The impact of internet use sociability: time-diary findings. *IT & Society*, 1 (1): 1-20. <http://www.ItandSociety.org> (25.05.2006)
- Thoits, P.A. (1983) "Multiple Identities and Psychological Well-being: a Reformulation test of the Social Isolation Hypothesis". *American Sociological Review*, 48 (2): 174-187.
- Watt, D. and White, J.M. (1999) Computers and the family life. *Journal of Comparative Family Studies*, 30 (1): 1-15.
- Wellman, B. (1979a) "Networks, Neighborhoods, and Communities." *Urban Affairs Quarterly*, 14 (3): 363-390.
- Wellman, B. (1979b) "The Community Question: the Intimate Networks of East York." *American Journal of Sociology*. 84: 1201-1231.
- Wellman, B. (1988) Structural analysis: From method and metaphor to theory and substance. Pp. 19-61. In: *Social Structure: A Network Approach* (Eds.) Wellman, B. and Berkowitz, S. D. Cambridge. Cambridge university press.
- Wellman, B. and Wortley, S. (1990) Different strokes from different folks: Community ties and social support. *American Journal of Sociology*. 96: 558-588.
- Wellman, B. (1999) "The elements of personal community". Pp. 49-81. In: *Networks in the Global Village*. Sage publication. London.
- Wellman, B. and Frank, K. (2001) Network capital in a multi-level world: getting support from personal community. Pp. 1-32 In: *Social Capital: Theory and Research* (Eds.) Lin, N. and Burt, R. and Cook, K. Chicago: Aldine De Gruyter.
- Wellman, B. (2002) Little boxes, glocalization, and networked individualism. In Makoto Tonobe, Peter Van Den, Besselaar and Taru Ishida (Eds.) *Digital Cities: Computationed and Sociological Approach*. Berlin. Springer.
- Wellman, B. Boase, J. Chen, W. (2002) "The Networked Nature of Community: Online and Offline". *IT & Society*, 1 (1): 151-165.

منوچهر محسنی عضو هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس است.
بهزاد دوران عضو هیئت علمی پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران است.
dowran@irandoc.ac.ir
محمدهادی سهرابی فارغ التحصیل مقطع کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس است.
m-hadisohrabi@yahoo.com